

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ЇХНІХ ОДНОЛІТКІВ В УМОВАХ СПІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

THE PROBLEM OF CONDITIONING THE RELATIONSHIPS OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND THEIR PEERS IN THE CONDITIONS OF JOINT LEARNING

Одним із найскладніших аспектів проблеми становлення стосунків дітей із порушеннями психофізичного розвитку з однолітками, які мають типовий розвиток, є пошук шляхів та засобів подолання перешкод у процесі взаємодії учня з класом.

Дитина з особливими потребами, яка навчається в інклюзивному класі, не завжди адекватно сприймається колективом однолітків. На формування взаємин учнів інклюзивного класу впливає багато чинників, зокрема велике значення мають вплив батьків учнів із типовим розвитком на становлення позитивних стосунків учнів у класі, індивідуальні особливості психофізичного розвитку кожного учня – учасника інклюзивного колективу, робота педагогічних працівників, рівень співпраці фахівців.

Навчальна ситуація перестає бути типовою, набуває значних ускладнень, коли поруч зі звичайними дітьми навчається дитина з особливими потребами. Але саме за умови її принципової відмінності від звичної (що є певним зрушенням стереотипу) може відбутися, по-перше, нове осмислення таких загальноживаних понять, як «навчання», «розвиток», краще усвідомлення соціального впливу на формування характеру учнів, а по-друге, особистісне зростання кожного з учасників цієї ситуації.

Мета статті – проаналізувати особливості формування колективу інклюзивного класу, охарактеризувати шляхи подолання упередженості щодо учнів з особливими потребами, окреслити значення соціалізуючої функції педагогічної діяльності вчителя як чинника розуміння учнями один одного в освітньому процесі інклюзивного класу.

Теоретичний аналіз підходів до вивчення особливостей міжособистісної взаємодії та процесу спілкування учнів у процесі їхньої спільної освітньої діяльності, а також соціально-психологічної характеристики шкільного колективу з інклюзивним навчанням показав, що взаємовідносини між дітьми у класі слід розглядати як цілісну систему зі своєю внутрішньою структурою та динамікою розвитку. Положення учня в класі залежить від його особистісних якостей і від характерних особливостей цієї групи. Розвиток особистості та колективу є взаємозалежним процесом.

Ключові слова: колектив інклюзивного класу, соціалізуюча функція педагогічної діяльності, міжособистісна взаємодія.

One of the most difficult aspects of the problem of developing relationships between children with disabilities and peers with typical development is finding ways and means to overcome obstacles in the student's interaction with the class.

Children with disabilities who are enrolled in an inclusive class are not always adequately perceived by the peer group. The formation of relationships of students in inclusive class is influenced by many factors, in particular the influence of parents of students with typical development on the development of positive relationships of students in the classroom, the individual characteristics of the psychophysical development of each student-participant of inclusive team, the work of the teaching staff, the level of cooperation of specialists.

The educational situation ceases to be typical, becomes more difficult when a child with special needs learns near ordinary children. But it is in the condition of its fundamental difference from the usual (which is a certain shift of the stereotype) that, firstly, brings a new understanding of such common concepts as learning, development, better awareness of social influence on the formation of the character of students, and secondly, personal growth can occur in each of the participants of this situation.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of forming an inclusive class team, to characterize the ways of overcoming prejudice against students with special needs, to outline the importance of socializing function of pedagogical activity as a factor in understanding each other by students in the educational process of an inclusive class.

Theoretical analysis of approaches to the study of the features of interpersonal interaction and the process of communication of students in the process of their joint educational activities, as well as the socio-psychological characteristics of the school staff with inclusive learning showed that the relationship between children in the classroom should be considered as a coherent system, with its structure and internal development. The position of the student in the class depends on his personal qualities and the characteristics of the group. Development of the personality and the team is an interdependent process.

Key words: collective of inclusive class, socializing function of pedagogical activity, interpersonal interaction.

УДК 37.042.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/23-1.13>

Ферт О.Г.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри спеціальної освіти
та соціальної роботи
факультету педагогічної освіти
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Однією з проблем інклюзивної освіти є становлення стосунків дітей із порушеннями психофізичного розвитку з однолітками, які мають типовий розвиток, в інклюзивному класі. Одним із найскладніших аспектів цієї проблеми є пошук шляхів та засобів подолання перешкод у процесі взаємодії учня з класом.

Дитина з особливими потребами, яка навчається в інклюзивному класі, не завжди адекватно сприймається колективом однолітків. На формування взаємин учнів інклюзивного класу впливає багато чинників, зокрема велике значення мають вплив батьків учнів із типовим розвитком на становлення позитивних стосунків учнів у класі, індивідуальні особливості психофізичного розвитку

кожного учня – учасника інклюзивного колективу, робота педагогічних працівників, рівень співпраці фахівців. Нині проблема формування колективу в інклюзивному класі є актуальною через недостатню компетентність педагогів. Пріоритетними завданнями педагогів інклюзивної школи є формування позитивних взаємин дітей, створення сприятливої атмосфери в колективі шляхом залучення дітей до спільної позашкільної діяльності, ретельне розроблення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими потребами, повна інтеграція особливих учнів у колектив [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню особливостей взаємостосунків у колективі присвячено праці В. Агаєва, Г. Андрєєвої, О. Донцова, Я. Коломинського та ін. Сучасні підходи до розв'язання проблеми входження учня у новий для нього класний колектив викладено в роботах А. Горбатенка, А. Жмирікова, Н. Коломинського, Г. Чернікова. Проблема впливу соціально-психологічного оточення на адаптацію учнів у новому класному колективі детально розглядається у працях О. Ельконіної, Н. Колизаєвої та ін. Встановлення соціальних взаємостосунків в інклюзивному класі досліджували Е. Новіцькі, З. Лютфійя, Р. Коззуол, Р. Фріз.

Окремі аспекти проблеми підготовки вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного класу висвітлено у дослідженнях В. Бондаря, Л. Гречко, А. Колупаєвої, М. Матвєєвої, Н. Назарової, В. Синьова, Л. Шипіциної та ін. Вагомим значенням для становлення міжособистісних зв'язків учнів інклюзивного класу набуває співпраця вчителя з батьками учнів з особливими потребами (Т. Бутилкіна, С. Єфімова, Т. Ілляшенко, Н. Слободянюк, О. Чеботарьова та ін.). Окремі аспекти проблеми суспільних поглядів щодо осіб з різними рівнями здоров'я та розвитку висвітлено у працях українських з зарубіжних учених (М. Буйняк, Л. Гречко, Е. Даніелс, О. Завальнюк, І. Кузава, М. Малофєєв, С. Миронова, О. Светлакова, В. Синьов, К. Стаффорд, Д. Шульженко). Особливості організації педагогічного процесу соціалізації дітей у школі досліджували Ю. Богінська, М. Боришевський, Ю. Курінна, Ю. Пастир, І. Печенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Навчальна ситуація перестає бути типовою, набуває значних ускладнень, коли поруч зі звичайними дітьми навчається дитина з особливими потребами. Але саме за умови її принципової відмінності від звичної (що є певним зрушенням стереотипу) може відбутися, по-перше, нове осмислення таких загальнонавчаних понять, як «навчання», «розвиток», краще усвідомлення соціального впливу на формування характеру учнів, а по-друге, особистісне зростання кожного з учасників цієї ситуації [8]. Інклюзивне навчання допомагає дітям з особливими потребами адапту-

ватися до нормальних життєвих ситуацій, інтегруватися в загальний соціум, позбутися комплексів, почуття ізольованості, сприяє зникненню соціальних бар'єрів та сегрегації, виникненню відчуття ідентичності та причетності. Інтегрування дітей з особливими потребами у колектив однолітків сприяє формуванню у них комунікативних умінь: спілкування, знаходження спільної мови та консенсусу, вирішення конфліктних ситуацій. Інклюзивний підхід у навчанні забезпечує подолання психологічного бар'єру у процесі поєднання та розуміння нормотипових дітей та дітей з особливими потребами як у школі, так і в суспільстві у цілому.

Мета статті. Мета роботи – проаналізувати особливості формування колективу інклюзивного класу, охарактеризувати шляхи подолання упередженості щодо учнів з особливими потребами, окреслити значення соціалізуючої функції педагогічної діяльності вчителя як чинника розуміння учнями один одного в освітньому процесі інклюзивного класу.

Виклад основного матеріалу. *Особливості формування колективу учнів інклюзивного класу.*

Формування позитивних взаємин дітей в інклюзивному класі є важливим напрямом роботи класного керівника.

Стосунки учнів інклюзивних класів не формуються спонтанно, для виховання колективу недостатньо використання традиційних шляхів і методів. Аналіз літературних джерел та стану практики свідчить, що однією з умов формування взаємин дітей у колективі інклюзивного класу є позитивне ставлення до спільного навчання вчителів і батьків. За результатами дослідження О. Чопік [8] встановлено, що більшість педагогів є недостатньо компетентними у питаннях формування колективу інклюзивного класу.

В освітньому процесі інклюзивного класу поведінкові та соціальні цілі є пріоритетнішими перед навчальними в структурі індивідуальної програми розвитку дитини з особливими потребами, а тому диференційований підхід до дітей з особливими потребами повинен бути сфокусованим на потребах усіх учнів [5]. Диференційований підхід до різних груп учнів з урахуванням типологічних особливостей їхньої нейродинаміки, розумової працездатності, цілеспрямованості і самостійності у діяльності, її мотивації, вольових якостей проявляється не лише у диференціації програмних вимог засвоєння відповідного навчального матеріалу, а й у диференціації корекційних та виховних впливів [5]. Диференціація забезпечує систематизований підхід до навчання різнопланового дитячого колективу та є важливим складником планування навчального процесу. Диференційований підхід в інклюзивному освітньому процесі базується на таких переконаннях: учні одного віку відрізняються за готовністю до навчання,

інтересами, навчальними стилями, досвідом, схильностями, життєвими обставинами, особистим досвідом. Учні інклюзивного класу відрізняються також й індивідуальними психологічними характеристиками, що, безумовно, впливає на формування їхніх міжособистісних взаємин, спілкування та розуміння один одного [9].

Подолання упередженості щодо учнів з особливими потребами як шлях до гармонійної міжособистісної взаємодії учнів в інклюзивному класі.

За останні роки в Україні змінилася модель ставлення до осіб з інвалідністю з медичної на соціальну з елементами правозахисної, проте негативні стереотипи щодо цих людей виявилися досить стійкими не лише серед громади у цілому, а й серед педагогів. Безумовно, така упередженість гальмує інтеграційні процеси, перешкоджає освітній інклюзії осіб з особливими потребами [2].

Стійкими стереотипами в уявленнях про осіб з порушеннями психофізичного розвитку, на думку С. Миронової [4], є такі:

1. особи з порушенням розвитком передусім є об'єктами благодійності;
2. осіб із порушенням розвитком слід лікувати, а навчання для них є неважливим;
3. діти з порушеннями психофізичного розвитку народжуються винятково у неблагополучних сім'ях;
4. усі особи з інвалідністю є недієздатними, не приносять користі суспільству, є його тягарем;
5. усі люди, які мають зовнішні фізичні порушення, є інтелектуально недорозвиненими;
6. в осіб з інвалідністю бувають окремі здібності, які треба показувати, вихваляти на противагу їх порушенням;
7. особи з інвалідністю не мають права народжувати дітей;
8. діти з психофізичними порушеннями повинні навчатися у спеціальних закладах, тому що там їм буде краще;
9. над дітьми з психофізичними порушеннями будуть насміхатися однокласники;
10. в інклюзивних класах рівень і якість освіти будуть нижчими для дітей із типовим розвитком, ці учні не одержать достатньо уваги від учителя;
11. діти з психофізичними порушеннями не зможуть виконувати загальне навчальне навантаження, тому не будуть одержувати високих оцінок;
12. на інклюзивне навчання держава має витратити більше коштів, яких і так не вистачає на освіту;
13. діти з особливими потребами є агресивними, вони можуть ображати інших;
14. порушення можуть запозичити діти з типовим розвитком;
15. інклюзивна освіта є єдиною сучасною формою освіти, а спеціальні інтернати необхідно закрити, оскільки вони шкодять дітям.

Шляхи формування позитивного ставлення суспільства до осіб з особливими потребами:

1. створення на державному рівні системної програми розвитку суспільних поглядів щодо осіб з інвалідністю;
2. забезпечення умов для просвітницької роботи фахівців із питань підтримки дітей та молоді з особливими потребами;
3. розроблення філософії диференційованої освіти;
4. формування психологічної та методичної готовності педагогів, керівників закладів освіти до спільного навчання різних категорій дітей;
5. організація спільного культурного дозвілля дітей з особливими потребами та типовим розвитком у позашкільних виховних установах;
6. створення позитивного соціального середовища в освітніх закладах.

Формування психологічної готовності педагогів, учнів із типовим розвитком, їхніх батьків, громадськості є не лише однією з умов запровадження інклюзивної освіти, її ефективності, а й шляхом суспільної інтеграції різних верств населення. Формування нового інклюзивного світогляду, розвиток інклюзивних компетентностей є передумовами подолання упередженості суспільства щодо осіб з особливими потребами. А це, своєю чергою, призведе до формування ефективної взаємодії у різних інклюзивних колективах, у тому числі у класі з інклюзивною формою навчання.

Соціалізуюча функція педагогічної діяльності вчителя як чинник розуміння учнями один одного в освітньому процесі інклюзивного класу.

В умовах інклюзивного навчання сукупність педагогічних функцій забезпечує емоційний, когнітивний, творчий та фізичний розвиток кожної дитини.

У довідниковій літературі поняття «соціалізація» однозначно тлумачиться як процес засвоєння ролей та очікуваної поведінки у взаєминах із родиною й суспільством і розвитку задовільних зв'язків з іншими людьми. Це зовнішньо і внутрішньо налагоджений механізм культурного, інтелектуального, творчого, психічного й фізичного розвитку особистості, зумовлений самоорганізаційними психічними процесами та впливом суспільних інститутів, оточуючих людей, а також умов життя [1]. Загалом аналіз механізмів соціалізації розкривається в онтогенетичному аспекті соціальної адаптації, який передбачає розв'язання проблемних ситуацій у сфері міжособистісних взаємин для використання людиною набутих на попередніх етапах свого розвитку навичок і механізмів поведінки [3, с. 168–172].

У контексті оновлення змісту соціалізуючої професійної функції вчителя початкових класів в умовах інклюзії формування здатності до пізнання мови й засвоєння соціальних норм

поведінки особистості школяра можна забезпечити фасилітативними методами. Для цього доцільно використовувати вербально-дискурсивні стимульні матеріали (казки, міфи, епіграми), що відображають динамічний, трансформаційний характер буття, в процесі прочитання якого актуалізуються емпатичні реакції дітей.

Розвиток готовності до комунікативної взаємодії дітей із різними освітніми можливостями в умовах інклюзії в площині використання вербально-дискурсивних педагогічних засобів може здійснюватися за допомогою парадоксів (неочікувані й дивні висловлювання, що не збігаються з усталеними поглядами) та антиномій (ситуація, в якій суперечливі висловлювання про один і той самий об'єкт мають логічно рівноправне обґрунтування). Це сприятиме розвитку креативного мислення учнів у процесі спілкування, до якого охоче залучатимуться діти з особливими потребами.

У формуванні здатності налагоджувати цілісні взаємини між учнями в умовах інклюзії вчителю доцільно використовувати різні проблемні ситуації (навчальні, творчі, моральні, гіпотетичні), форми генералізації думки (закономірності, причинно-наслідкові зв'язки), що дасть змогу об'єднати зусилля учнів і створити атмосферу продуктивного мислення, заснованого на логічних роздумах, доказах, аргументаціях.

У контексті соціалізуючої функції вчителя в умовах інклюзії особливе значення мають організація та методичне забезпечення занять в ігровій формі, оскільки завдяки цьому діти не просто приймають правила гри, підлягаючи зовнішньому впливу, а й інтеріоризують їх як свої, що дає змогу інтегрувати дітей з особливими освітніми потребами з учнями, які мають типовий розвиток, та сприяти їх ідентифікації.

Психолого-педагогічний супровід у роботі вчителя початкових класів щодо соціалізації учнів за допомогою механізму ідентифікації полягає у спонуканні й стимулюванні учнів доповнювати свою індивідуальність позитивними якостями, що притаманні певному взірцю, тобто долучати їх до образу власного «Я». Для дітей з особливими потребами особливо значущими є підтримка з боку вчителя у формі акцентування їхніх позитивних особистісних якостей, що можуть бути взірцем, а також похвала якісної результативності їхніх напрацювань. Завдяки цьому у дітей вмикатиметься рефлексивний механізм особистісного саморозвитку [6].

Отже, переорієнтування соціалізуючої функції професійної діяльності вчителя на активне використання рефлексивного підходу в умовах інклюзивного навчання зміщує акцент на самоактуалізацію й самореалізацію особистості кожного учня.

Висновки. Теоретичний аналіз підходів до вивчення особливостей міжособистісної взаємо-

дії та процесу спілкування учнів у процесі їхньої спільної освітньої діяльності, а також соціально-психологічної характеристики шкільного колективу з інклюзивним навчанням показав, що взаємовідносини між дітьми в класі слід розглядати як цілісну систему зі своєю внутрішньою структурою та динамікою розвитку. Проявляючи потребу у спілкуванні, учні виявляють значні індивідуальні особливості. Взаємовідносини між учнями, які суб'єктивно переживаються як безпосередня симпатія, об'єктивно опосередковані тими поняттями та уявленнями, що діти засвоюють у процесі спільної діяльності. Система особистих взаємовідносин справляє істотний вплив на формування учнівської групи. Положення учня в класі залежить від його особистісних якостей і від характерних особливостей цієї групи. Розвиток особистості та колективу є взаємозалежним процесом.

Соціально-психологічні особливості кожного учня є одним із визначальних чинників успішної взаємодії. Толерантність і повага до дітей з особливими потребами з боку педагогічних працівників та учнів приносить свій результат у процесі спілкування учнів інклюзивного класу, адже особлива дитина відчуватиме власну гідність. Установки типових дітей можуть стати вирішальним компонентом успіху чи невдачі учнів з особливими потребами в закладі освіти. Інтегрування дітей з особливими потребами в колектив однолітків сприяє формуванню у них комунікативних умінь.

Однією з умов формування взаємин дітей у колективі інклюзивного класу є позитивне ставлення до спільного навчання вчителів та батьків. Формування психологічної готовності педагогів, учнів із типовим розвитком, їхніх батьків, громадськості є умовою ефективності інклюзивної освіти. Формування нового інклюзивного світогляду, розвиток інклюзивних компетентностей є передумовою подолання упередженості суспільства щодо осіб з особливими потребами. А це, своєю чергою, призведе до формування ефективної взаємодії у різних інклюзивних колективах, у тому числі у класі з інклюзивною формою навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андреева Г.М. Социальная психология, 2003. URL : http://dou4sun.ru/files/File/biblioteka_andreeva-soc-psy.pdf.
2. Банч Г., Валео Е. Влияние специального и инклюзивного образования на установки сверстников: практическое и теоретическое исследование. *Журнал исследований социальной политики*. 2008. Т. 6. С. 23–52.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. Тарту, 1974. 367 с.
4. Миронова С.П. Подолання упередженості щодо осіб з психофізичними порушеннями як шлях до суспільної та освітньої інтеграції. URL : <http://www.actualpce.at.ua/>.

5. Ферт О.Г. Основні закономірності диференційованого підходу до дітей із порушеннями психічного розвитку в інклюзивному освітньому просторі. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2018. Вип. 10.

6. Чопік О.В. Дослідження педагогічного впливу на формування колективу учнів інклюзивного класу. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2006, 2013. Вип. XXII. Ч. 2. С. 280–287.

7. Чопік О.В. Особливості розвитку взаємостосунків учнів в інклюзивному класі. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклю-*

зивної орієнтації : тези доповідей VII Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький : Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2012. С. 139–142.

8. Чопік О.В. Роль педагогів у становленні учнівських соціальних зв'язків в інклюзивному класі. Кам'янець-Подільський : Медобори – 2006, 2011. Вип. XVII. Ч. 1. С. 171-178.

9. Шипицина Л.М. Интеграция детей с ограниченными возможностями здоровья. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. 2004. № 2. С. 7–9.